

Садыралиева Н.И.

**БЕРДИКЕ БААТЫР АЙЫЛДЫК АЙМАГЫНДАГЫ АЙРЫМ ТОПОНИМДЕРДИН
КЕЛИП ЧЫГУУСУ ЖАНА ГЕОГРАФИЯСЫ**

Садыралиева Н.И.

**ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ГЕОГРАФИЯ НЕКОТОРЫХ ТОПОНИМОВ СЕЛЬСКОГО
ОКРУГА ИМ.БЕРДИКЕ БААТЫРА**

N.I. Sadyralieva

**SOME TOPOONS OF THE RURAL DISTRICT BERDIKE BAATYR THEIR ORIGIN
AND GEOGRAPHY**

УДК: 81'373.21(4/9)

Макалада Талас облусунун Талас районуна караштуу Бердике баатыр айылдык аймагындагы айрым топонимдердин келип чыгуусу жана алардын географиялык маселелери каралган. Бердике баатыр айылдык аймагын түзүп турган үч айылдын географиялык абалы, алардын аттарынын жана айрым чоң объектилердин аталыштарынын келип чыгуу себептери изилденди.

Негизги сөздөр: Талас, Бердике баатыр айылдык аймагы, Беш-Таш, Иоганнесдорф, Пик, Октябрдын 40 жылдыгы, Кум-Арык, Козучак, Арашан, топоним, мектеп, география.

В статье рассмотрены некоторые топонимы сельского округа им. Бердике баатыра Таласского района, их происхождение и географические вопросы. А также изучены географические условия трех сел в этом округе, рассмотрены происхождение названий этих сел и некоторых крупных объектов в этих селах.

Ключевые слова: Талас, сельский округ Бердике баатыр, Беш - Таш, Иоганнесдорф, Пик, 40 лет Октября, Кум- Арык, Козучак, Арашан, топоним, школа, география.

In the article some toponyms of the rural district named after Berdike Baatyr Talas district, their origin and geographical issues. Also, the geographical conditions of the three villages in this district have been studied, the origin of the names of these villages and some large objects in these villages are considered.

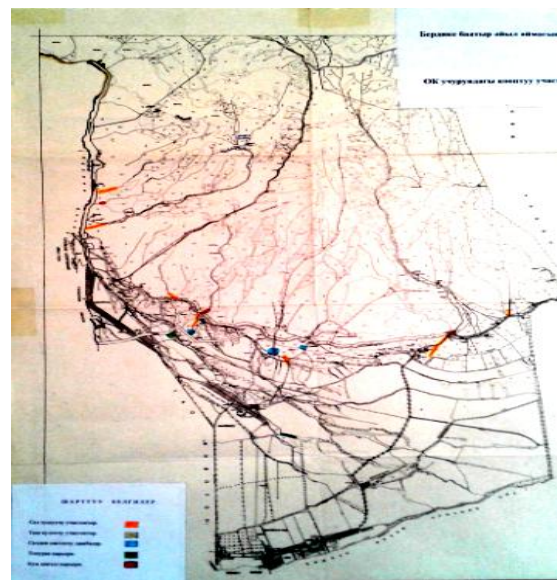
Key words: Talas, rural district Berdike Baatyr, Besh-Tash, Johannesdorf, Peak, 40 years of October, Kum-Aryk, Kozuchak, Arashan, toponym, school, geography.

Бердике баатыр айылдык аймагынын географиялык мүнөздөмөсү. Бердике баатыр айылдык аймагы Талас облусундагы Талас районунун түштүк батыш жагынан орун алган. Райондук борбордон Көк-Ой айылынан 8 км, облустун борбору Талас шаарынан 3 км алыстыкта жайгашкан. Жалпы аянты 4825 км² түзөт. Деңиз деңгээлинен 1200-1300 м бийиктикте орун алган. Негизинен Бердике баатыр айылдык аймагы үч айылдан турат: Кум-Арык, Козучак, Арашан айылдары.

Кум-Арык айылы Талас районундагы Октябрдын 40 жылдыгы айыл кеңешинин борборунда Беш-Таш союзунун аймагында райондун борборундагы Көк-Ой айылынан 8 км түштүк тарапта орун алып, Жамбыл темир жол станциясынан 115 км алыстыкта жайгашкан. Айыл 1932-жылы негизделген.

Козучак айылы Талас районундагы Октябрдын 40 жылдыгы атындагы айыл кеңешине караштуу калктуу пункту. Беш-Таш капчыгайынын чыга беришинде, Беш-Таш суусунун сол тарабында, райондун борбору Көк-Ой айылынан 25 км түштүк тарапта орун алып, Жамбыл темир жол станциясынан 130 км алыстыкта жайгашкан. Айыл 1929-жылы негизделген.

Арашан айылы - Талас районундагы Октябрдын 40 жылдыгы айыл кеңешине караштуу айыл. Беш-Таш союзунун аймагында, Беш-Таш капчыгайынын оозунда жайгашкан. Райондун борбору Көк - Ой айылынан 15 км түштүк тарапта. Жамбыл темир жол станциясынан 125 км алыстыкта жайгашкан. Айыл 1939-жылы негизделген [2]. Аймактын географиялык картасы төмөнкү сүрөттө көрсөтүлгөн (сүр.1).

Бердике баатыр айылдык аймагынын план-картасы

Бердике баатыр айылдык аймагынын географиялык абалы.

Бердике баатыр айылдык аймагы 1922-жылы Иоганнесдорф, 1943-жылы Пик, 1957-жылы Октябрдын 40 жылдыгы болуп, аталган айылдык аймак Кыргыз Республикасынын Президентинин 1996 - жылы 2-майда чыккан № 66 токтомунун негизинде Эл депутаттар Советинин Талас райондук аткаруу

комитетинин Беш-Таш айылдык Совети, Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштери боюнча улуттук агенттигинин Беш-Таш айыл өкмөтү болуп өзгөргөн. Беш-Таш айыл өкмөтүнөн 2008-жылы Бердике баатыр айылдык аймагы болуп өзгөргөн. Айылдык аймактын төмөндө жазылгандай райондук борбордон Көк-Ой айылынан 8 км, облустун борбору Талас шаарынан 3 км алыстыкта жайгашкан. Жалпы территориясы 4825 км² түзөт. Айылдык аймакта 3 айыл, анын ичинде 874 түтүндөрдүн саны бар. Калкы көп улуттуу аймактын калкынын негизги бөлүгүн кыргыздар түзөт жана башка көптөгөн улуттардын өкүлдөрү да жашашат. Мисалы: орустар, немецтер, казактар, өзбектер, татарлар ж.б. улуттар бар. Туруктуу калкынын саны (2016) 5504 адам. Калктын билим деңгээли жана билим берүү мекемелери аймакта 3 орто мектеп, 1 бала бакча, 1 үй бүлөлүк дарыгерлер тобу, 2 ФАП, 2 уста кана, 2 клуб, 3 китепкана, 3 коомдук мончолор (жеке менчик) иштеп, айыл элин жумуш менен камсыздап турушат [3].

Бердике баатыр айылдык аймагындагы айрым топонимдердин келип чыгуусу

Иоганнесдорф: Иоганнесдорф немец тилинен которгондо “Иоганнын кыштагы” дегенди түшүндүрөт. Азыркы Бердике баатыр айылдык аймагынын Иоганнесдорф деп географиялык топонимдин аталып калышы, 1922-жылы (азыркы Кум-Арык айылынын ордунда) алгачкылардан болуп Иоган деген немец киши азыркы Т. Казаков көчөсүнүн чиймесин түшүрүп жаны көчө атап там салган, ошол күндөн айылга үйлөр салынып адамдар көчүп келе башташкан жана ошонун негизинде айыл негизделген.

Пик: 1943-жылы аталган айылдык аймак Пик деп географиялык топонимдин аталып калышы. Пик Вильгельмин деген немецтин ойчулу, акылман, Германиянын коммунисттик партиянын жетекчиси, жергиликтүү калк үчүн таасирдүү иш менен эмгек кылган. Немец элинин тургундары калктын басымдуу бөлүгүн ээлегендиктен ошол элдин колдоосу менен айылдын аты аталып келген.

Октябрдын 40 жылдыгы: 1957-жылы Кум-Арык элинин тоо боорундагы (мурунку Кум-Арык совхозунан) жантайыңкы жерден түздүккө (азыркы Кум-Арык айылына) көчүп келип конуу жылдары Улуу совет бийлигинин 40 жылдык маарекесине туура келип 1957-жылдан 1996-жылга чейин географиялык топоним Октябрдын 40 жылдыгы деп аталып келген.

Беш-Таш: 1996-жылы 2-майда чыккан № 66 токтомунун негизинде географиялык топоним Беш-Таш айыл өкмөтү болуп өзгөргөн. Мунун негизги себеби табигый Беш-Таш жаратылыш паркы айылдык аймактын көп жерин ээлеп ошол эле учурда Беш-Таш капчыгайынын оозун ээлеп жаткандыктан Беш-Таш деп аталып келген.

Бердике баатыр: 2008-жылы географиялык топоним Бердике баатыр айылдык аймагы деп

аталган. Аймактын аталуу себеби Бердикеден тараган уруу жашап атабыздын атын алып жүрүү чоң сыймык деген негизде аталып келет. Бердике деген ким болгон? Бердике Сырдыбай уулу, Бердике баатыр (18-кылымдын ортосу, азыркы Талас району, Беш-Таш капчыгайы 18-кылымдын аягы, Анжиян шаары) – түндүк (аркалык) кыргыздардын Жунхар кандыгына каршы күрөшүн уюштуруучулардын жана жетекчилеринин бири. Саруу уруусунун алакчын уругунан. Кушчу, Жетиген урууларынын башчысы Эр Солтоной, Итим баатыр, Солто элинен Жайыл менен Кошой, саяктардын Эр Садыр, Сарыбагыштан Атаке баатыр жана башкалар менен бирдикте кыргыз жергесин Жунгарлардан бошотууда айрыкча таанылган. Санжырачылардын айтуусуна караганда Бердике жоого киргенде жайдак ат минип, кылыч чаап, айбалта соккон [1]. Жогоруда аталган баатырлар менен Талас өрөөнүнөн, Чүйдөн, Кеминден баскынчыларды сүрүп, Ысык-Көлдүн тескейин бошотушкан. Бердике үч жыл көл боюнда туруп, хан Бердике атанып жүргөн. Бердике ал жерде үйлөнүп, анын тукуму азыр Саруу айылында 25-30 түтүндү түзөт. Бердикенин кийин Таласка келип, Кокон бийи Эрденеге каршы аттанган. Ушул жортуулунда Бердикени Анжиянда Эрдене бийдин тыңчылары ууланган жебе менен капысынан атып өлтүрүшкөн. Бердикенин балдары Талас элине Бердикенин беш Берен деген ат менен белгилүү. Бердикенин тукумдары азыр Талас жана Бакай-Ата районунда жашайт [2].

Жарке арык: Бердикенин Таласта беш баласы болуп, алар да баатыр чыккан. Улуу уулу Жарке чоң манап болгон. Ал Беш-Таш суусунун башынан 40 - 50 км узундуктагы канал каздырган. Ал азыр Жарке арык деген географиялык топоним менен белгилүү. Ошол учурда айыл аймакта бир аймактан экинчи аймакка суу жеткирүү максатында колдонулган эң чоң каналдардын бири болгон. Жарке каналы Бердикенин уулу манап Жаркенин ысымынан коюлган.

Атакозу арык: Бердикенин небереси Атакозу Жарке каналынын төмөнүрөөк жагынан дагы бир арык чыгарткан. Атакозу географиялык топоними Атакозу арык деп Бердикенин небересинин атынан аталып келет. Бул арыктарды жергиликтүү эл азыркы убакка чейин пайдаланышууда [2].

Арашан: Арашан айылынын аталып калуу себеби географиялык топоним Арашан деген сөз суулардын, жолдордун кесилишкен жери дегенди түшүндүрөт. Беш –Таш капчыгайына кире бериште (биринчи көпүрөдө) Арашан деген ат менен таанылган мазар бар, ага биздин ата бабаларыбыз сыйынып зыярыт кылып келген ошол себептен айылдын аты да ошол мазардын негизинде коюлган, жана жолдордун кесилишинде орун алган [1].

Козучак: Географиялык топоним Козучак айылынын аталып калуу себеби (Салыбаев Орозбек, Көчөрбаев Аман санжырачылардын айтымында) азыркы Козучак айылынын башында малдуу, жандуу бир бай адам жашаган, анын малын кайтарган жаш

элпек, акылдуу, иштерман, эстүү жалданып иштеген койчуман бала болгон. Байдын козуларын бөлүп кайтарып жүрүп, бай жаш баланын кылганына ыраазы болуп суктанып козуга окшошсун деп Козучак деп эркелетип койчу дешет, ошондон улам айыл Козучак деп аталып калган.

Кум-Арык: Кум-Арык айылынын кадырлуу аксакалы, белгилүү санжырачы Орозбек Салыбаевдин айтымы боюнча географиялык топоним Кум-Арык айылынын аталып калуу себеби Талас облусунун Талас кырка тоосунун тундук тарабындагы бөксө тоолордун арасындагы Кызыл–Мойнок сайынын жанындагы кумдуу арыктын жээгинде Бердике баатыр аялы Айсалкын (Түштүктүн кызы болгон) менен жашап турган чакта, Айсалкын апа суу алганы арыка барып челеке суу сузганда жарымы кумга толуп калган, ошондон тартып кумдуу жер Кум-Арык деп аталып айылдын аты коюлуп калган. Ошол учурда айылда 48 түтүн жашап, 7-класска чейин окуп билим ала турган гана мектеп болгон.

Кубанычбек Нурбеков атындагы орто мектеби: Кум-Арык айылына караштуу Иоганнесдроф орто мектеби 1990-жылы географиялык топоним Кубанычбек Нурбеков атындагы мектеп болуп аталышы өзгөрүлгөн. Эки кабаттуу мектеп 1972-жылы курулуп, 536 окуучуга эсептенилген, октябрь айынын биринде окуучулар билим алып баштаган. Мектепке ысымы ыйгарылып калганын негизги себеби Кубанычбек Нурбеков аталган айылда туулуп өсүп, ошондой эле кыргыз укук таануу илимин негиздөөчүлөрдүн бири, кыргыздардан чыккан юридика илиминин тунгуч доктору, профессор, К.Нурбеков укук жана моралдык маселелеринин, укуктук проблемалардын морал менен ажырагыс байланыштыгын изилдеген, жарандык укук менен кылмыштуулук укуктун жоболорун иштеп чыккан. Укук бузуунун социалдык маңызын жана элементтерин, алардын пайда болуу себептерин жана өнүгүү өзгөчөлүгүн ачып берди. Ал республикадагы юрист теориячылардын алгачкыларынан болуп көз карандысыз демократиялык - укуктук принцибине таянып, Кыргызстандын суверендүү өнүгүүсүнүн илимий укуктук концепциясын сунуш кылган. Укук масе-

лелери боюнча бир катар монографиялардын, окуу китептеринин автору эле [2]. Мындай илимпоз акылман адамдын орто мектепке атын кою демилгеси көтөрүлүп айылдын калкынын каалоосу менен мектеп Кубанычбек Нурбеков атындагы орто мектеби болуп, азыркы учурда дагы аты өчпөстөн улуу инсандын ысымы аталып келет.

Мамбетов Мырзабек атындагы орто мектеби: Козучак айылына караштуу азыркы Мамбетов Мырзабек атындагы орто мектеби 1928-жылдан 2006-жылга чейин Бүлкүлдөк орто мектеби деп аталып келген. 2006-жылы Мамбетов Мырзабек атындагы орто мектеби болуп аталган. Мектеп географиялык топонимдин аталуу себеби Козучак айылында туулуп өскөн жана социалистик эмгектин баатыры, Талас районунун Октябрдын 40 жылдыгы атындагы колхоздун баш чабаны. Малдын санын өстүрүүдө жана жүн кыркып алууда мыкты көрсөткүчтөргө жетишип, Ленин, Эмгек Кызыл Туу ордендери менен сыйланган, элдин мал чарбасынын өсүшүнө чоң салым кошкон адам катарында элдин колдоосу менен аты айыл мектебине ыйгарылган [2].

Жыйынтыктап айтканда Талас облусунун Талас районуна караштуу Бердике баатыр айылдык аймагынын айрым бир географиялык топонимдерине токтолуп, азыркы учурдагы мурунку тарыхый жер, суу аталыштарынын келип чыгуу себебин, өзгөрүлгөн атын билбей, тааныбай калып ар кандай аталышта аталып жүргөндүгүнө байланыштуу аталган айрым аймактардын айыл, мектеп, канал аталыштарынын келип чыгуусуна токтолдук, санжырачы ак сакалдардын берген маалыматтарынын негизинде жазылып, изилденилди.

Адабияттар:

1. А. Көчөрбай уулу. Бердике баатыр жана анын урпактары. – Бишкек, 2016.
2. Талас облусу: энциклопедия/Башкы ред. А.Карыпкулов., Ред. колл.: И. Айтматов., Ред. кеңеш: П. Касымов (төрага) ж. б., Ред. улут. тил. комис. “ИА” Кырг. Респ. Мамл., Башкы ред., 1995 ж. 320 б.
3. Бердике баатыр айыл аймагынын 2016-жылдагы статистикалык маалыматы. Талас, 2016.

Рецензент: к.г.н., доцент Донбаева Г.Ч.